

فرشته ادیب زاده

استاد جناب آقای علیرضایی

معماری تزئینی

دانشگاه علمی کاربردی واحد 10

پروفسور برنارد اوکین استاد تاریخ دانشگاه آمریکایی قاهره درباره این اثر تاریخی چنین گفته است :

مدرسه غیاثیه خرگرد سالمترین مدرسه به جا مانده در دوره تیموری در جهان و یکی از زیباترین مدارس تاریخی است. هر یک از آثار تاریخی این شهرستان به عنوان شاهکارهای معماری قرون میانی پس از اسلام در ایران است.

چون مدرسه در اثر عوامل طبیعی چون زلزله، بادهای تند و و فرسایش طبیعی و گرمی هوا و غارت اشیای قیمتی توسط روسها تخریب شده در سال ۱۳۱۶ تعمیراتی در آن صورت گرفته است.

مقدمه :

شکوه و زیبایی معماری ایران به خصوص در دوران اسلامی، به تزیین و آرایش آن وابسته است. هنرهای والای قلمرو اسلامی، از هنرهای کاربردی و تزیینی گرفته تا احداث زیبا ترین بناهای مذهبی، دارای اهمیت و اعتبار ویژه‌ای است.

تزییناتی چون آجر کاری، گچبری، کاشیکاری، حجاری، منبت‌کاری و نقاشی در معماری تمامی دوران اسلامی رواج داشته و در هر دوره‌ای با امکانات فنی و انسانی آن روزگاران پیشرفت کرده است. هنرمندان این رشته‌ها با بهره‌گیری از انواع نقش‌ها، چون نقش‌ها و طرح‌های گیاهی (ختایی)، اسلیمی، هندسی و خطاطی بر روی انواع مصالح ساختمانی به معماری ایران غنای ویژه‌ای بخشیده‌اند.

بناهاي بجاي مانده از دوران اسلامي مانند مساجد، مدارس، کاخها، حمامها، آرامگاهها، کاروانسراها و پلها داراي تزيينات گوناگوني است که معرف اهميت تزيينات معماري در عصرهاي مختلف است.

تزيينات معماري توسط هنرمندان ايراني در دوره هاي تاريخي تکامل يافته و با سبکهاي متفاوت و خاص هر دو دوره درگستره کشورهاي اسلامي اجرا شده است.

در هنرهاي تزييني زمان تیموريان، روشهاي عالي هنري پديد آمد. در سبک تیموري مي توان انواع روشهاي هنري و مصالح را مشاهده کرد.

شرح مختصر بنا:

روستای خرگرد در جنوب شرقی تربت حیدریه پس از شهر خواف در فاصله 146 کیلومتری مشهد قرار گرفته است. این روستا، زادگاه وزیر مقتدر شاهرخ (پیر احمد خوافی) بانی مدرسه بوده است. مدرسه نام خود را از لقب این وزیر یعنی غیاث‌الدین پیر احمد گرفته است.

این مدرسه یکی از مهمترین بناهای تاریخی دوره تیموری است. سال تأسیس آن در کتیبه ورودی بنا 848 - 849 هـ است و نشان می‌دهد که تکمیل تزیین کاشیکاری آن چند سال طول کشیده است. این بنا از لحاظ هیئت ساختمانی، تزیینات و فنون طاق‌زنی بدیع آن بارز و بی‌نظیر است. در این بنا امضاء دو تن معمار یعنی قوام‌الدین شیرازی و غیاث‌الدین شیرازی وجود دارد. معمار اولی طبق کتیبه موجود پیش از اتمام بنا در گذشته است. ساختمان مدرسه نوع عالی مسجد و مدرسه چهار ایوانی است.

ویژگی معماری:

مدرسه دارای یک ورودی است که مجتمع را به یک صحن چهار ایوانی وصل می‌کند. سر در ورودی داخل یک دهلیز مربع می‌شود که از چهار طرف باز است. ورودی دهانه‌ای است که ایوان را به حیاط راه می‌دهد. دهانه‌های دو طرف دیگر به دهلیزهای جانبی می‌روند و به اتاق‌های گنبددار منتهی می‌شوند. سمت چپ محل اجتماع بوده است و اتاق سمت راست، مسجد و محراب آن است. اتاق‌ها با نظام طاق‌بندی سه کنج ساخته شده اند و بر سقف هر کدام از این اتاق‌های بزرگ یک برجک نورگیر هشت ضلعی احداث شده است که نور را به داخل هدایت می‌کند و چشم را به موازات قوس‌های تزئینی از گنبد به پایین می‌کشاند.

حیاط مدرسه مربع شکل است و زوایای آن در گوشه‌ها پخ شده است. در پخی گوشه‌ها، دهانه‌هایی به سوی پلکان طبقه بالا ساخته شده است.

در هر ضلع حیاط، چهار حجره مسکونی در دو طبقه وجود دارد، هر حجره انباری و لوله بادگیر جهت تهویه دارد.

اطاقهای فوقانی به وسیله راهرویی که از وسط بالکن‌ها می‌گذرد بهم متصل می‌شوند. یکی از مختصات این مدرسه بادگیری است که پشت ایوان شرقی قرار گرفته است. نمای بیرونی مدرسه طوری طرح‌ریزی شده که از همه طرف دیده شود. جبهه اصلی نما رو به سمت شمال شرق است. این جبهه دارای نظمی دقیق و سنجیده به شرح زیر است.

يك ايوان مركزي كه در هر سوي آن تعداد سه طاق نما و يك برج
(مناره) در گوشه است. ايوان بلندتر از طاق نماست.

بر روي نماي ايوان، كتيبه بنياد مدرسه از قوس ايوان پيروي مي‌كند.
در نماهاي جانبي تعدادي طاق نماي كم عمق ساخته شده است. در سه
تاي از اين طاق نماها درها و پنجره‌هايي كار گذاشته شده است.

فن پوشش بنا و تزيينات آن ذوق هنري بالايي را نشان مي‌دهد. تماشايي
ترين گنبدها در دو تالار بزرگ ورودي مشاهده مي‌شود. آنها با طرح
(نقشه) مربع با شاه‌نشين‌هاي عميق مدور ساخته شده‌اند.

در تزیینات داخلی مسجد (در سمت راست ایوان ورودی) چهار قوس دیواری برجسته است که شاه نشین‌ها را پوشانده و بعنوان پایه قوس گوشه‌ها بکار رفته است. بر فراز این قوسها يك فضای پنجره دار هشت ضلعي است که بر فراز آن گنبدی کوتاه قرار دارد. کاربندی‌های گچی که از خطوط قوسهای متقاطع پیروی کرده تشکیل يك طرح هندسی مرکب از مربع‌های محاط چرخیده را ارائه می‌دهد که يك قسمت سه بخشی شاه‌نشین‌ها را بوجود آورده است.

تنوعی از فنون گوناگون ساختمانی در تالارهای کوچکتر بکار گرفته شده است تا پایه‌ای برای کاربندی‌های گچی باشد.

تزئینات:

در تزئین بیرونی و داخلی بنا، تنوعی از تزئینات گوناگون هنر معماری ایرانی نظیر آجرکاری و آجرچینی کاشی کاری معرق، گچبری، کاربندی و رسمی‌بندی، مقرنس کاری، کتیبه‌نگاری همراه با نقش‌های بدیع و دقیق هندسی استفاده شده است. می‌توان گفت این نوع تزئینات در کنار معماری حساب شده بنا، مجموعه کاملاً بی‌نظیر و هماهنگی را از سازندگان آن به یادگار گذاشته است.

سفال:

قطعات بی‌لعب، به عنوان زمینه طرح‌ها به همراه باریک‌های سفال لعاب دار به عنوان دورگیری نقوش هندسی (آلت‌بندی) در کنار تزیینات کاشی معرق و نیز اسامی مقدسه مانند الله، محمد و علی با آجر لعابدار و خط بنایی بکار رفته است.

کاشی معرق:

کاشی معرق به طور فراوان در داخل حیاط و نمایی ایوان‌ها بکار رفته است. در طرح‌های بکار رفته تنوع زیادی وجود دارد و این حکایت از آن دارد که بیش از چند گروه تزیین کار، بکار اشتغال داشته‌اند. نقش‌های ظریفی پر از طرح‌های گیاهی پر پیچ و خم (اسلیمی و ختایی) مانند طرح‌های قالی با نوع طرح‌های لچکی طاق‌نماها را پوشانده‌اند.

تزئین نقاشی:

بالای ازاره‌ها، دیوارهای مسجد و تالار معروف به تالار وعظ دارای طرح‌های هندسی منقش بوده که به رنگ‌های سبز و آبی و زرد و قرمز نقاشی شده است. در فضای بالاتر آن کتیبه منقوشی به خط کوفی تزئینی در یک فضای مستطیل‌شکل قرار گرفته است. منطقه انتقالی طاق‌نما و طاق‌ها با ردیفی ترنج تزئینی پر شده و در اطراف این ترنج‌ها اسلیمی‌های گیاهی به رنگ آبی سیر نقش بسته است. هر یک از طاق‌نماهای بالایی و مقرنس‌ها در وسط دارای یک یاز سه نقش، قطره اشک، ستاره پنج‌پر یا ترنجی است که خطوط اطراف آن‌ها سیاه و زمینه آنها زرد نارنجی است.

در تالار و عظم نقش‌هایی به شکل بادبزن صدفی دیده می‌شود که ترنج‌های
شعله‌مانندی را در بردارد. همچنین بر روی سطح گنبد تالار و عظم
ترنج‌های بیضی‌شکل به چشم می‌خورد.

تکه شیشه‌های بی‌رنگ، قهوه‌ای سیر، آبی و آبی روشن که از تالار
و عظم بدست آمده نشان می‌دهد که پنجره‌های گنبد دارای شیشه‌های
رنگارنگ بوده است.

اسناد و مدارك:

هرتسفلد (مورخ و هنرشناس آلماني) قرائت صحيح و ترجمه سه كتيبه بنا را به شرح ذيل ارائه کرده است.

1- بر روي سر در ورودي پيرامون ايوان با كاشي معرق، القاب شاهرخ كه در سلطنت او اين بنا ساخته شد ... تحت توجه عبدحقير پير احمد بن اسحق بن مجدالدين محمد خوافي در سنه 848 هـ. ق.

2- كتيبه قوسي شكل با كاشي معرق پشت ايوان غربي: اين مدرسه مباركه غياثيه بدست استاد فقيد قوام الدين شيرازي ساخته شد و به سعي العبد استاد غياث الدين شيرازي اتمام يافت. 846 هـ. ق.

3- در طرف راست ورودي، در طاق نماي ششم : با توجه عبدحقير خواجه پير احمد ريحان.

متون تاریخی:

خواندمیر (مورخ عهد تیموری) مدرسه را کار پیراحمد خوافی ذکر کرده و اسفزاری مدرسه را غیاثیه می‌نامد.

مقایسه سبک بنا:

به نظر می‌رسد که طرح مدرسه، شبیه طرح مدرسه گوهر شاد در هرات است. نقاشی‌های مسجد و تالار و عظم از نقاشی‌های آرامگاه گوهر شاد سرمشق گرفته است. وضع تاق زنی مسجد مشابه مسجد مولانا در تایباد است.

همچنین مقایسه طرح این بنا با مدارس قدیمی‌تر نیز جالب است. کارهای روی نماهای اصلی و برجستگی برج‌های گوشه ساختمان عیناً در مدرسه الغبیگ در بخارا و در غوج دیوان نیز انجام شده است. کاربرد فراوان طرح‌های هندسی و اسماء مقدسه یکی از خصوصیات مدرسه الغبیگ در سمرقند بوده است. واضح است که تزئین گران ایران بین توران و خراسان در رفت و آمد بوده‌اند.

حاصل سخن:

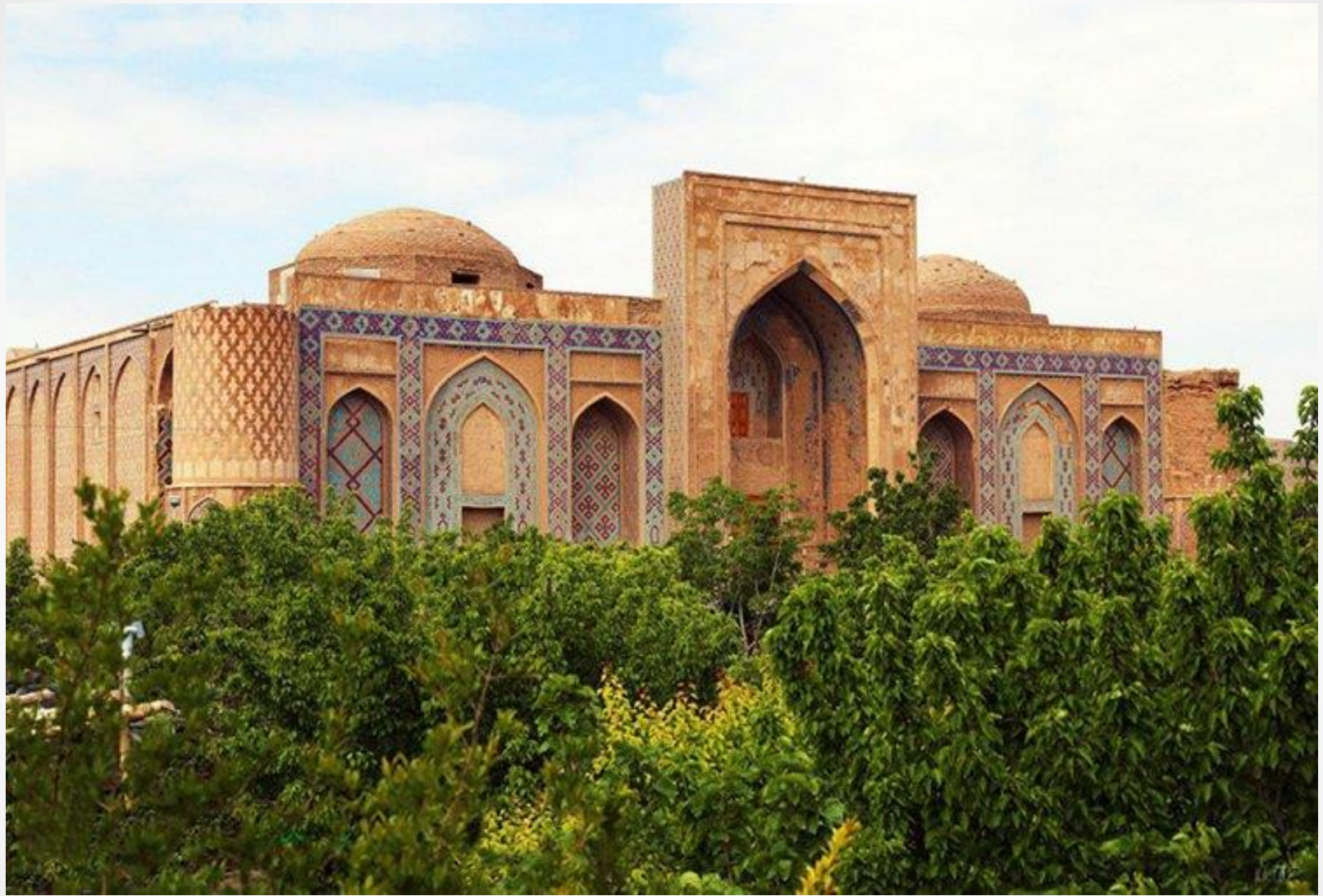
مدرسه خرگرد بهترین مدرک برای مطالعه سبک معماری عهد تیموری و معماران بی نظیر آن دوران (قوام‌الدین و غیاث‌الدین شیرازی) است. این اثر تاریخی نسبتاً خوب حفظ شده است. در اینجا بیننده می‌تواند پیچیدگی شکل‌های فضایی و همچنین ظرافت طرح‌های تزئینی ایرانی را مشاهده کند. تا حدی می‌توان گفت که این بنا بازتابی از شخصیت قوام‌الدین است. طرح تزئینی لوزی‌شکل مناره‌ها (موج در موج) و نقوش گیاهی در کاشی‌کاری معرق بنا را می‌توان مشاهده کرد.

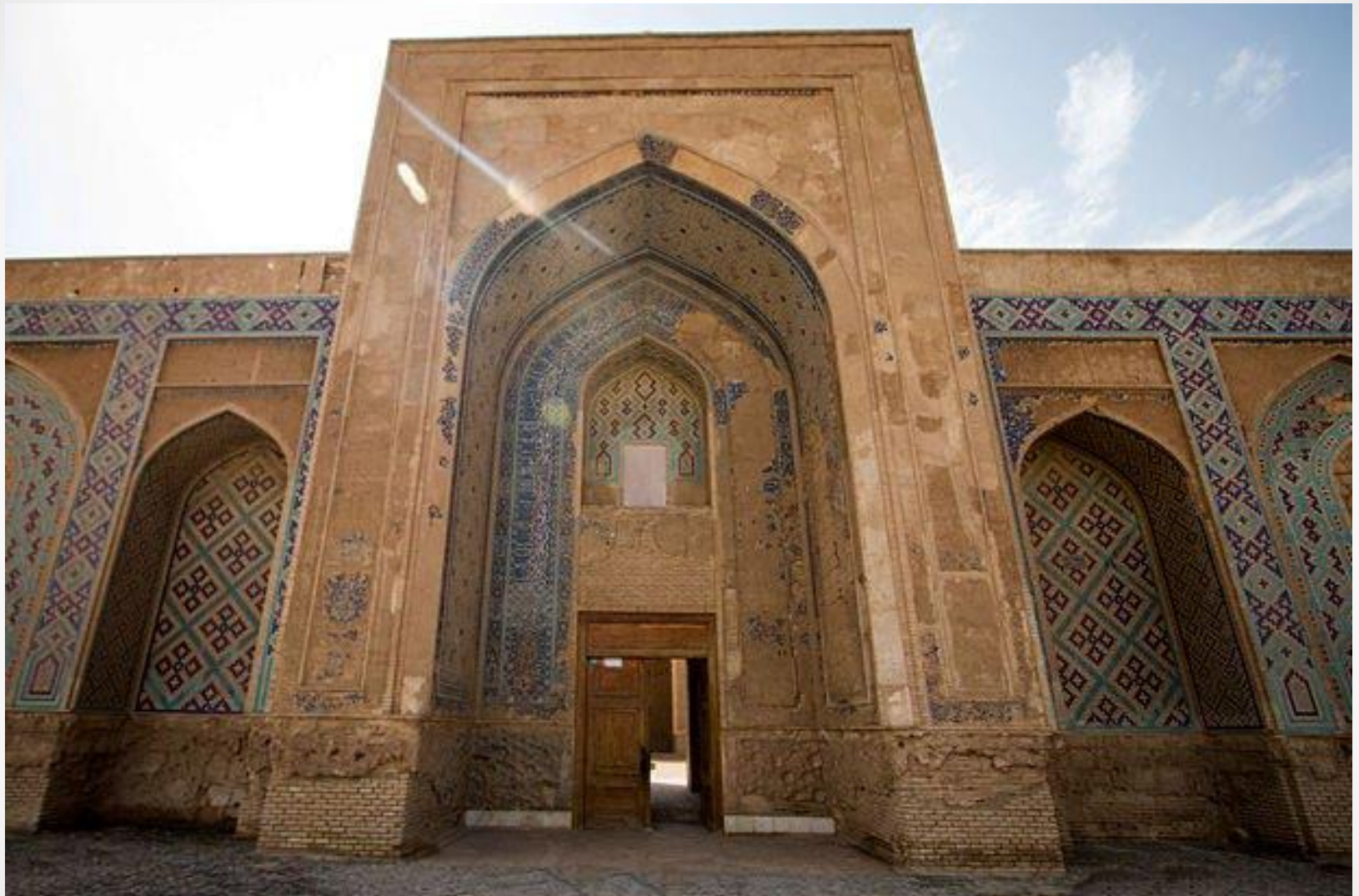
اگر چه سطوح بزرگ با طرح‌های کاشی هزار باف، شبیه آنچه در بناهای تیموری است پوشیده شده اما طرح‌های واحدی با کاشی معرق بر روی سطوح داخلی ایوان شمال شرقی واقع در صحن و جاهای کلیدی دیگر گسترش یافته است.

قوام‌الدین مخصوصاً قسمتهای برجسته این طرح‌ها را برای ایجاد یک احساس سه بعدی مورد توجه قرار داده است.

طرح مدرسه خرگرد از طرح مدارس اولیه ایران پیچیده‌تر ساخته شده است. این اثر تاریخی با اطاقهایی در اندازه‌های متنوع، شاه‌نشینها، پستوها، دهانه‌های پیش آمده و ساخت بادگیر برای تهویه مطبوع، امتیاز فوق‌العاده‌ای در معماری ایران پیدا کرده است. این بنا شایسته نگهداری و حراست هر چه بیشتر به عنوان میراث ملی و فرهنگی ایران زمین و الگوبرداری معماران و هنرمندان امروز ما برای بازیابی هویت از دست رفته معماری کشورمان است.

منابع:

1. بلر، شیلا - بلوم، جاناتان - هنر و معماری اسلامی - ترجمه: دکتر آژند، یعقوب. انتشارات فرهنگستان هنر - تهران، 1381.
2. حسینی، سید محسن - خواجه ربیع، بنیاد پژوهش‌های اسلامی - مشهد، 1387.
3. کیانی محمد یوسف، تزیینات وابسته به معماری ایران دوره اسلامی - چاپ اول - میراث فرهنگی
4. گلمبک، لیزا- ویلبر، دونالد - معماری تیموری در ایران و توران - ترجمه: افسر، کرامت‌الله-کیانی، محمدیوسف انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور، 1374.
5. ویکی‌پدیا، دانشنامه آزاد.

مهم است که به وجود کشورمان افتخار کنیم ؛

ولی مهمتر از آن این است که :

“کاری کنیم” کشورمان به وجودمان افتخار کند ...